

Nigel Rodgers

Norost, seks in kazen

Nekako sem si vedno želel, da bi moje knjige predstavljale odlomke iz avtobiografije. Saj so bile vedno povezane z mojimi intimnimi težavami z norostjo, zapori in seksualnostjo.

Michel Foucault, maja 1981

Kmalu po njegovi smrti v Parizu, 25. junija 1984, je resnica prišla na dan. Michel Foucault, profesor zgodovine miselnih sistemov na prestižnem Collège de France, je umrl zaradi aidsa. Njegovo homoseksualno nagnjenje ni bilo nobena skrivnost, toda celo Daniel Defert, njegov dolgoletni partner, za njegovo bolezen ni vedel. Sicer je bilo prepozno, a če se je človek ozrl v zadnje leto Foucaultovega življenja, se je spomnil, da bi bilo mogoče že prejšnje poletje v njegovem pokašljevanju razbrati znake prihajajoče bolezni, kar pa ga kljub vsemu ni oviralo, da se ne bi v ZDA še jeseni predajal uživanju. Ko je predaval na Berkelyju, je namreč v San Franciscu redno obiskoval javna kopališča in S & M (sodomazohistične) salone, v katerih si je zaradi anonimnosti lahko svobodno privoščil zadovoljevanje najbrutalnejših seksualnih užitkov.

Foucault je skrbno varoval svojo zasebnost. Napisal ni nobene avtobiografije, in celo njegovi najbližji niso nikoli izvedeli za vse podrobnosti njegovega življenja. Imel je dar, da se je vsakemu, s komer se je pogovarjal, v celoti posvetil, bil pa je tudi izredno gostoljuben, zato je imel veliko prijateljev, ki so za njim žalovali. Bil je natančen raziskovalec in briljanten multidisciplinaren mislec, enako prodoren v filozofiji, psihologiji in zgodovini, zato je za njim žaloval tudi akademski svet. Njegova obrita glava in puliji z visokimi ovratniki so bili v svetovni intelektualni sceni prepoznavni zaščitni znak, prav

tako, kot so morali biti verige in njegova usnjena oblačila enako prepoznavni v bolj zaprtih krogih sveta S & M.

Njegova besedila so, kot je odkrito priznal, odražala njegovo življenje in njegove seksualne preference, kar dokazuje preprosto dejstvo, da se je kot avtor z njimi v celoti poistovetil. Prikazujejo njegovo zanimanje za norost, moč, nadzor, kazni in seks. Nobenega dvoma ni, da je njegov življenjski slog popolnoma ustrezal njegovi misli. Svoje ravnanje in vedenje je verjetno – v Nietzschejevem duhu – dojemal "onkraj dobrega in zla".

Michel Foucault, rojen 15. oktobra 1926 v Poitiersu, je odrasčal v udobnem meščanskem okolju. Dobro stoječa družina je imela v Le Piroirju hišo na podeželju, ki jo je podedovala njegova mati, počitniško hišo na morju v La Bauleu in hišo v Poitiersu. Njegov oče, kirurg, je bil sicer videti strog, toda Michel je, skupaj s svojo starejšo sestro Francine in mlajšim bratom Denysom, svoje povprečno in zadovoljno otroštvo preživel brez posebnih pretresov. Šele kot mladenič se je postavil po robu želji staršev, da bi študiral medicino. Odločilen trenutek pa je pomenilo njegovo spoznanje, da je homoseksualec, kar je moralo biti v Poitiersu za spoštljivo meščansko podobo družine brez dvoma nesprejemljivo. Njegovo udobno mladost je dokončno prekinila vojna. Družina se je znašla pod nemško okupacijo. Vzeli so jim vilo ob morju in bili so veseli, da so se lahko prehranjevali z vrtninami, ki so jih pridelali ob hiši na podeželju. Navada, da so tam preživeli poletje, je bila Foucaultu pomembna tudi pozneje v življenju.

Ker je zrasel v meščanski družini na francoskem podeželju, se je Michel Foucault tudi pozneje, v zrelem obdobju svojega življenja, vztrajno upiral vsemu, kar je dišalo po podeželju ali meščanstvu. Kar ni nič presenetljivega. Tudi dejstvo, da se je prav tako upiral tradicionalnim pristopom in vsebinam v filozofiji ter raje opisoval pomen norosti, seksa in moči, ne preseneča. Še posebej, če pomislimo na njegova nagnjenja. Kratkoviden, briljanten, nasilen in seksualno nenasiten je s svojim delom segel na področja (k disciplinam – beseda, ki jo je oboževal) filozofije, psihologije, sociologije in zgodovine ter s tem v filozofiji odprl popolnoma novo poglavje, ki morda res ni bilo vseč vsem, se je pa odlično ujelo z njegovo skrbno izoblikovano samopodobo.

Kot dvajsetletni mladenič si je zagotovil mesto na Ecole Normale Supérieure v Parizu, kar mu je omogočilo navezavo stikov s takrat najboljšimi umi, hkrati pa ga je osvobodilo podeželskega okolja. Njegova učiteljica sta bila Jean Hippolyt, priznani heglavec, in slavni

fenomenolog Maurice Merleau-Ponty. Pod močnim vplivom Heglove filozofije je Foucault takoj povezal zgodovinske spremembe z njihovim racionalnim temeljem. Tako mu je uspelo povezati svojo prvo ljubezen zgodovino s filozofijo. Raziskovati je začel strukture misli, ki počivajo v ozadju spreminjajočih se družbenih odnosov.

Kot večina filozofov v takratnem Parizu je tudi na Foucaulta močno vplivala filozofija Heideggerja in še posebej Sartra, ki je v družbi pariških kavarn prevzel vodilno vlogo in postal človek, ki se mu ni bilo mogoče izogniti. Ko je študiral Hegla in Heideggerja, je v zgodovinskem procesu razbral, kako raziskati korenine sodobne stvarnosti. Ob modnem Sartru – in tudi Nietzscheju – pa je začel razumeti, koliko lahko posameznik s svojimi odločitvami soustvarja svojo vsakdanjost. Za nekoga, ki je izstopil iz ozkih okvirov meščanske vzgoje, je spoznanje, da se lahko z avtentičnim odločanjem, ogibanjem konvencionalnim navadam in s samostojnim uveljavljanjem oblikuje sam, pomenilo poživljajočo možnost in osvežilno sapo.

V študentskem obdobju ga je mučila depresija, ki je bila najbrž posledica občutka krivde zaradi potlačenih sadomazohističnih seksualnih potreb in vedno pogostejših psihosomatskih težav. Nekoč se je po prsih porezal z britvijo in prav verjetno je, da je leta 1948 s prevelikim odmerkom uspaval poskušal narediti samomor. Precej bolj kot je bilo običajno takoj po drugi vojni, je bil nagnjen k pretiranemu pitju in jemanju drog, razvil pa se je tudi v zelo gorečega in napadalnega sogovornika v razpravljanju, zaradi česar so se ga drugi študentje izogibali. Oče mu je pomagal, da je obiskal Jerana Delata, uglednega psihiatra v bolnišnici Hôpital Sainte-Anne, zaradi česar so mu na École Normale Supérieure (ENS) dodelili samostojno sobo, kar mu je omogočilo, da se je lahko izognil neprijetni družbi in več časa posvetil branju in študiju.

Tudi eden od njegovih učiteljev je končal v sanatoriju. Louis Althusser je trpel zaradi shizofrenije in manično depresivne psihoze. Ko sta se spoprijateljila, je Althusser Foucaulta odsvetoval, da bi se hospitaliziral – saj je imel bogate, a zelo slabe izkušnje –, priporočil pa mu je, naj se pridruži Francoski komunistični partiji. Sam Althusser je kljub težavam na ENS učil še trideset let in širil svoje pojmovanje marksizma, potem pa novembra 1980 zadavil svojo ženo Heleno in zadnje desetletje svojega življenja preživel na zavarovanem oddelku za mentalno bolne – zaradi umora, ne zaradi nepopustljivega marksizma. Tako je končal še en filozof, čigar delovanje je žalostno obvladovala iracionalnost.

Osrednji problem tistega časa je bilo vprašanje, kako se človek še lahko ukvarja s filozofijo. V večjem delu angloameriškega filozofskega sveta – na katerega so močno vplivali Wittgenstein, A. J. Ayer, Gilbert Ryle in drugi – je filozofija hitro izgubljala svoj širši javni pomen. Začeli so jo razumevati kot proces urejanja lingvističnih in logičnih napak v drugih disciplinah. Na podlagi Husserlove filozofije in deleža, ki sta ga prispevala Heidegger in Sartre, se je nasproti ameriškemu pristopu izoblikovala močna alternativa, ki jo bolj na široko imenujemo "kontinentalna filozofija". Gre za miselno tradicijo, ki je svoje raziskave osredotočila na izkustveni svet. Ne glede na dejstvo, da se zunanji svet, tak kot je, lahko izmika našemu jasnemu spoznanju, pa naša izkušnja sveta vsekakor ponuja zanesljivo podlago za naše samorazumevanje.

Foucault je, še posebej pod vplivom Heideggerja, poskušal odkriti, kako ljudje razumejo interpretacijo, s pomočjo katere so na različnih področjih poskušali pojasniti svojo izkušnjo človeškega sveta. Na tej poti je pozneje izoblikoval celovit spoj filozofije, zgodovine, psihologije in sociologije ter se uprl, da bi ga označili zgolj za filozofa ali zgodovinarja, saj ga je njegovo delo vodilo onstran ustaljenih meja med temi disciplinami. Na začetku svojega raziskovanja je vedno segel po zgodovinskih dokumentih in jih začel natančno proučevati z namenom, da bi odkril značilno strukturo mišljenja, ki je avtorjem iz tistega časa omogočila pisati na njihov poseben način. Tako mu je uspelo odkriti značilni pristop, s katerega pomočjo so ljudje razumeli sami sebe in svoj svet – postopek je pozneje označil za "arheologijo". Wittgenstein je pokazal, da jezik vedno uporabljamo za določen namen – da bi dojel njegov smisel, mora posameznik upoštevati njegovo uporabo. Tudi Foucault je prišel do podobne ugotovitve. Raziskoval je strukture misli in način, na katerega so bile rabljene na področjih, ki so za človeka izredno pomembna – še posebej je to veljalo za norost, kazni in seksualnost.

Leta 1949 je na ENS diplomiral iz psihologije, že prej pa je začel obiskovati obravnave psihiatričnih pacientov v Hospital Sainte-Anne ter po končanem študiju sodeloval še naprej kot zunanji sodelavec. Tudi kot demonstrator na psihologiji na ENS je na študentih izvajal psihološke teste, in ko je leta 1952 prevzel svoje prvo delovno mesto v Lillu (kjer je bil le dve ali tri noči na teden, saj je drugače raje živel v Parizu), je tudi tam študentom filozofije predaval psihologijo. V tem obdobju mu še ni bilo jasno, za kaj naj se odloči, in prav lahko bi se zgodilo, da bi se odločil za psihiatrijo.

Leta 1953 si je ogledal predstavo Beckettovega *Čakajoč Godota*, ta mu je pomagala izstopiti iz okvirov obstoječega filozofskega etosa, ki so ga obvladovali marksizem, fenomenologija in eksistencializem. Klateži na odru, osvobojeni vseh metafizičnih in moralnih smislov, so zgolj čakali – na nekaj, nič ali smrt. Še isto leto je na počitnicah v Italiji prebral tudi Nietzschejeve *Brezčasne meditacije*. To ni bila prva Nietzschejeva knjiga, ki jo je prebral, toda ta ga je pretresla kot razodetje. Zdi se, da je nanj še posebej močno vplivalo Nietzschejevo prepričanje, da se ustvarimo sami, da pomen moči predstavlja ključ za človekova dejanja in da pod apoloničnimi strukturami razuma prekipeva dionizični gon. Posebej ga je pretresel Nietzschejev zgodnejši esej *Schopenhauer kot učitelj*, v katerem se je soočil z uganko o bistvu človeškega iskanja, ki se skriva v tem, da mora človek postati to, kar je, in ne nekaj drugega, ter da si ne sme vsiljevati lažnega smisla življenja. Beckettovo delo *Čakajoč Godota* je torej pomagalo navdihniti Foucaultovo veliko ničejansko iskanje.

Verjetno so ga očarale tudi druge, manj globoke Nietzschejeve ideje. Čeprav je Nietzsche sicer rekel, da mora moški, ko gre k ženski, s seboj vzeti bič, najbrž ni verjetno, da bi samega sebe pripeljal do tega, da bi kaj takega res storil. Foucault pa je (čeprav je zamenjal spol) z veseljem prisluhnil Nietzschejevemu nasvetu in ga tudi uresničil. Kar je potrdilo Nietzschejevo pojmovanje, da posameznika vodi demon. Ljudi, ki jih obvladuje dober demon, čaka sreča, tiste, ki jih žene demon zla, pa čaka propad – vendar mora kljub temu, da bi lahko dosegel najvišjo srečo, posameznik v vsakem primeru slediti svojemu demonu in "živeti nevarno". Vemo tudi, da je prav v tem času Foucaulta začela obsedati misel na samomor kot na eno izmed oblik izpolnitve obstoja. Poleg tega so nanj močno vplivali spisi Georgesa Batailla, ki se je prav tako navduševal nad principom dionizičnega pri Nietzscheju, in de Sade ter njegovo poseganje onkraj mej družbenih prepovedi in seksualnega vedenja. Nietzsche, Bataille in de Sade so se pokazali kot opojen napoj, ki je popolnoma ustrezal Foucaultovemu temperamentu.

V tem obdobju je Foucault vstopil v intenzivno seksualno razmerje s skladateljem Jeanom Barraquom, ki je globoko ljubil tako pijačo kot Nietzscheja. Njun odnos so zaznamovali sadomazohistični seks, popivanje in intenzivno razpravljanje. Razmerje je trajalo le nekaj let, prekinil pa ga je Barraque, ki se je umaknil pred tem, kar je Foucaultov biograf James Miller opisal kot "erotično gledališče krutosti", saj ni

privolil v "ponižanje", kar se verjetno nanaša na Foucaultov sadomazohizem. Toda za božič leta 1954, ko se je razmerje z Barraquom končalo, je Foucault že začel poučevati na Švedskem.

Med letoma 1954 in 1958 je v Uppsali učil francoščino, toda njegov pouk je bil vsebinsko osredotočen na posebne teme: na ljubezen do francoske literature od Markiza de Sada do Jeana Geneta. V Uppsali je tudi začel raziskovati zvezo med družbo in norostjo, še naprej pa sta ga vznemirjala samomor in smrt – v pomenu, da je lahko življenje v neposredni bližini smrti polno nepopisnega uživanja. Prav nič se ni zadrževal. Kupil si je jaguarja in užival v hitri vožnji, včasih tudi pod vplivom alkohola. Redkokdaj je bil brez ljubimcev. Živel je iz dneva v dan. Ker se v tistem času še ni uveljavil v akademskih krogih, je bil še vedno odvisen tudi od sredstev, ki mu jih je pošiljala družina.

Po Uppsali je leto dni delal v Varšavi, kjer je na univerzi vodil Centre Français in poučeval francoščino, pozneje pa je opravljal tudi delo kulturnega atašeya (na ambasadi). A izkazalo se je, da je eden od mladeničev, ki so ga privlačili, policijski agent, zato so mu svetovali, naj kar se da hitro odide. Njegovo zadnje delovno mestu zunaj Francije je bilo v Hamburgu, kjer je prav tako poučeval francoščino in se je poleg tega še temeljito seznanil z dobro znanimi možnostmi za zabavo v tem mestu.

Leta 1960 se je vrnil v Francijo in kot vodja Oddelka za filozofijo šest let poučeval v Clermont-Ferrandu. Ves ta čas je sicer živel v Parizu, univerzo je obiskoval le enkrat na teden. Njegov akademski ugled je začel rasti prav v tem obdobju, za kar ima največ zaslug njegova prva knjiga *Norost in civilizacija: zgodovina norosti v dobi razuma* (*Folie et déraison: Histoire de la folie à l'âge classique*). V njej je analiziral spreminjanje načina, na katerega je družba razumela norost po letu 1500. Pred 16. stoletjem so na "norce" gledali s spoštovanjem in jim pogosto pripisovali posebno duhovno bistrost, pozneje pa so norost začeli obravnavati kot bolezen, ki zahteva družbeni nadzor in zdravljenje. V pogovoru leta 1981 je dejal: "Po končanem študiju filozofije sem poskušal doumeti, kaj je norost. Pred tem sem bil dovolj nor, da sem se ukvarjal z razumevanjem razuma. Zdaj pa sem postal dovolj razumen, da sem se lahko začel ukvarjati z norostjo."

Knjiga *Norost in civilizacija* razkriva Foucaultovo trajno zanimanje za odnos med razumom in primitivnejšimi, nasilnimi goni, tematika, ki jo je Nietzsche metaforično označil z nasprotujočim odnosom med Apolonom in Dionizom. Ob neki priložnosti je izjavil, da je "z de

Sadom in Goyo zahodni svet odkril, kako razum preseči s pomočjo nasilja". Odločilna Foucaultova misel, da je razum nekaj, kar je preseženo, razkriva njegovo razumevanje, da stvarnost človeku svoje skrivnosti v nasilju razkrije tako, da je razumu nedosegljivo. To pa je osnovna psihološka značilnost sadomazohističnega gona – prodreti v drugo osebo in se do njegove globlje osebne realnosti prebiti v izkušnji bolečine. Miller v svojem povzetku o etičnih posledicah v knjigi *Norost in civilizacija* meni, da je za Foucaulta posameznik, ki ga imamo za "norega", nedolžen; za njegovo norost je kriva družba. Divji izbruhi in fantazije, ki jih prepoznavamo pri tistih, za katere domnevamo, da so "nori", pa so posledice družbene potlačitve naravnih dionizičnih impulzov.

V šestdesetih letih je bilo njegovo delo osredotočeno na historično raziskovanje, ki ga je poimenoval "arheologija", in je zahtevalo mučno pregledovanje nešteti zgodovinskih dokumentov. Prav po tem se njegovo delo razlikuje od številnih filozofov 20. stoletja, saj je Foucault ljubil podatke in dejstva, s katerimi je polnil svoje knjige. Podatke je potreboval, da je zgradil občo sliko matrike misli, ki so jo različne generacije v preteklosti uporabljale pri tolmačenju svojega obstoja. Trdil je, da lahko smisel posameznih izjav dojamemo samo v tovrstnem okviru idej. Njegove arheološke raziskave so bile posvečene različnim domenam v zgodovini razumevanja – v konkretnem primeru različnim načinom, na katerega so posamezne družbe razumele norost. Posledica omenjenega pristopa je njegova ugotovitev, da ne obstaja samo en in za vse čase veljaven način opisovanja norosti, ampak da je njegovo razumevanje predvsem odvisno od tega, kar je pozneje imenoval "episteme" ali strukture misli, v okviru katere se pojavlja. Kot pravi arheolog, ki vsako še tako majhno najdbo obravnava v skladu z zemeljsko plastjo, v kateri je ležala, in preostalimi značilnostmi najdišča, je tudi Foucault vse zbrane podatke tolmačil v skladu z njihovo intelektualno "plastjo" in razporedom. Končen izdelek je bila študija, ki je pokazala, kako sta družba in jezik pogojevala doje-manje – in mu določila njegov zgodovinski vnaprejšnji okvir.

Prav zaradi tega postopka njegova filozofija učinkuje povsem drugače od dela drugih filozofov, saj jo je mogoče brati tudi kot zgodovino, vendar s poudarjanjem pojmovnega okvira kot osnovnega konteksta za razumevanje posameznega dogodka ali izjave. Podobno na primer obravnava tudi vlogo bolnišnic v 18. stoletju in razvoj kliničnega znanja za revne, s pomočjo katerega bi se lahko zdravili doma. Ali pa

prouči kriterije, na podlagi katerih so se odločali, kateri reveži "so zaželeni", ali je posameznik sposoben za delo in podobno. Tako je postopoma zgradil svojo sliko pojmovanja zdravja, bolezni, revščine, dela in tako dalje v določenem času. Foucaultov način dela – tako v arheologiji kot pozneje v genealogiji – je ustvaril relativističen pogled. Postopek razumevanja ni absoluten, ampak se v času razvija in predstavlja del prevladujočih umetno oblikovanih pojmovnih mrež gledanja na stvari. Tako znanost kot splošno razumevanje narave fizikalne stvarnosti se lahko razvijata podobno, kot se je spreminjalo družbeno razumevanje norosti.

Foucaultovo proučevanje ozadja misli sega nazaj k delu dveh mislecev, ki sta vplivala nanj še med študijem. Hegel je kritično ovrednotil Kantovo moralno filozofijo na podlagi dejstva, da Kant ni upošteval splošnega ozadja mišljenja, ki je tvorilo kontekst za moralno odločanje. Hegel je tudi razvil idejo o posebnem *Geistu*, duhu dobe, ki je pomenil kontekst za celotno kulturno in družbeno delovanje v določenem času. Tudi Heidegger je poudaril, da smo "vrženi" v svet, zaradi česar so vse naše odločitve neposredno povezane s tem posebnim svetovnim ozadjem. Heidegger je bil tudi tisti, ki se je ukvarjal z raziskovanjem brezštevilnih dejstev v ozadju določenega pojava, potrebnih, da jih upoštevamo, preden lahko kar koli celovito razumemo.

Nekje na začetku šestdesetih je Foucault srečal Daniela Deferta, ki je ostal njegov življenjski partner vse do smrti. Z njim je ustvaril tesen odnos, ki pa ni zahteval popolne seksualne zvestobe. Daniel Defert je bil sicer mlajši od Foucaulta, a kot politični aktivist je nanj močno vplival, zaradi česar se je tudi Foucault začel ukvarjati s politiko.

Leta 1963 je Foucault objavil knjigo *Rojstvo klinike (Naissance de la clinique)*, v kateri se je podobno kot v študiji o pisatelju Raymondu Rousselu posvetil raziskavi pojavov, kot so samomor, sadomazohizem in droge. Podnaslovil jo je *Arheologija medicinskega načina gledanja*. V njej je raziskal človeške izkušnje, ki so se pomembno dotikale njegovega lastnega življenja. Leta 1966 je sledila knjiga *Besede in stvari: arheologija humanističnih znanosti (Les Mots et les Choses: Une archéologie des sciences humaines)*, raziskava, kako se je v času razvijalo človeško razumevanje, in sicer z analizo sprememb v 18. in 19. stoletju v znanosti, ekonomiji in z njima povezanimi področji. Razvil je pojem *episteme* – temeljnega in splošnega miselnega načina, kako so tolmačili življenje. Tovrstna *episteme* se je razvila v določenem obdobju, pozneje, v obdobju, ki je sledilo, pa se

je lahko spremenila in svoje mesto odstopila novemu pogledu na svet. To razumevanje je blizu pogledom Thomasa Kuhna, ki je razvoj znanosti razumel kot menjavanje paradigem, ko star in vzpostavljen način uveljavljenega znanstvenega razumevanja v celoti zamenja nov, ki se je razvil kot rezultat sistematičnega dela znotraj stare paradigme.

Knjigo konča z zanimivo, skoraj poetično napovedjo, da bo človek nekega dne izginil "kot obraz v pesku na morski obali", ki pomeni konec razumevanja, prevladujočega v preteklih stoletjih. Tukaj se pojavi zanimiva vzporednica z Nietzschejem. Nietzsche je namreč jasno razlikoval med zadnjim človekom, ubogljivo paro, brez občutka zase ali za svojo usodo, in *Übermenschem*, čigar bistvo seže onstran vsega, kar obstaja. V *Zori* Nietzsche predstavi to nasprotje z besedami: "Želimo, da človeštvo konča v ognju in svetlobi, ali da se pogrezne v pesku?" Poetični vrhunec Foucaulta je podoben omenjenemu Nietzschejevemu izzivu. Prevladujoče družbeno razmišljanje, ki je tlačilo človeka v preteklih stoletjih, je proizvedlo Nietzschejevega zadnjega človeka, medtem ko Foucault, ki je dionizijsko vedno postavljaj nad apolonično, divje in nevarno pa nad razumsko in urejeno, hrepeni po *Übermenschu*.

Da bi se Daniel Defert izognil dveletnemu služenju vojaškega roka, se je raje odločil za poučevanje v Tuniziji. Foucault mu je sledil in začel leta 1966 poučevati na Univerzi v Tunisu ter se hkrati predal sproščenim užitkom, ki mu jih je ponudila severna Afrika. Takrat se je začel tudi vedno bolj zavedati pomena politike in potrebe po političnem delovanju.

Po demonstracijah proti vladi, študentskem upor in dramatičnem spopadu študentov s policijo leta 1968, se je Foucault vrnil v Pariz in v ozračju, zastrupljenem z radikalno politiko, na novoustanovljeni Univerzi v Vincennesu prevzel vodenje Oddelka za filozofijo. Defert mu je kmalu sledil in začel predavati na oddelku za sociologijo. Univerza je predstavljala radikalno levo usmerjeno ustanovo na prvi bojni črti takratnega svobodomiselnega vzdušja med študenti. Foucault je pozneje zatrjeval, da je bila prav vstaja študentov leta 1968 tista, zaradi katere se je nehal zanimati za "diskurze" in se začel izrazito ukvarjati s političnimi in socialnimi temami. Začel se je udeleževati številnih političnih kampanj, vključno, kar je še posebej pomembno, s tisto za reformo zaporov. Vincennes je kmalu postal prizorišče demonstracij in spopadov s policijo – pri čemer je Oddelk za filozofijo odigral pomembno vlogo: od tam so metali izstrelke in zasedali barikade. Vendar demonstranti niso bili kos policiji, ki je v spopadu

zmagala in med drugimi več sto ujetimi študenti aretirala tudi Foucaulta in Deferta, ki so se jima oči še solzile zaradi solzivca.

Foucaltova javna podoba se je zdaj brez dvoma popolnoma spremenila – postal je radikalen akademik in eden izmed voditeljev političnega boja. Tak je bil tudi videti: imel je dvainštirideset let in, ker je tako ali tako postajal vse bolj plešast, obrl si je glavo. Njegov videz in neformalna oblačila so ga jasno ločili od drugih akademikov. Nekateri so trdili, da je zavestno gradil svojo novo stvarnost in tako jasno uresničeval Nietzschejevo načelo, drugi so oporekali, da zgolj sledi modnim trendom ter skuša čim bolj izkoristiti dano situacijo.

Toda nobenega dvoma ni, da je Foucaulta od številnih drugih filozofov razlikoval predvsem način, kako je premišljeval o svojem doživljanju resničnosti, nenehno dejavno osredotočen na sam postopek refleksije. Maja 1984, ne dolgo pred smrtjo, je v pogovoru s Paulom Rabinowim omenjeni proces opisal takole:

Misel ni nekaj, kar naseljuje določeno ravnanje in mu daje pomen; ampak človeku omogoči, da stopi korak nazaj iz delovanja ali odzivanja, da si ga lahko ogleda kot objekt misli in si omogoči vprašati se o njegovem pomenu, pogojih in ciljih. Misel pomeni svobodo v odnosu do tega, kar človek počenja, gibanje, s pomočjo katerega se posameznik izvije iz svojega delovanja ter ga vzpostavi kot objekt, o katerem premišljuje kot o problemu.

Navedek odraža že dano izjavo, da so njegova dela avtobiografska, saj jasno kažejo na njegove objektivne premisleke o sebi in svojih dejanjih.

Toda bilo bi povsem napačno razmišljati, da se je Foucault v celoti posvetil samo poučevanju na Vincennesu in različnim političnim nalogam. Niti za hip ni prekinil svojega utečenega akademskega raziskovanja in ni dolgo trajalo, da je spet začel preživljati vse manj časa na Vincennesu in vse več v Bibliothèque Nationale, kjer je vztrajno nadaljeval raziskovanja, ki so pomenila temelj njegovih objav. Leta 1969 je objavil knjigo *Arheologija znanja*. Še eno osrednje delo, v katerem je plast za plastjo razkril pojme in problematiko, ter postopoma pred bralca razgrnil sistem, v polju katerega lahko človek, ki misli, razume tako posameznikovo ravnanje kot prvine moči in nadzora, ki ga pogojuje.

Samo leto dni po tem so radikalnega profesorja z barikad že izvolili za profesorja na Collège de France, najuglednejši francoski akademski ustanovi, in mu podelili naslov profesorja zgodovine sistemov mišljenja.

Osvobojen vseh bremen poučevanja se je zdaj lahko v celoti posvetil lastnemu področju dela in o njem predaval javnosti. Dejstvo, ki je vsekakor zaznamovalo njegovo postavitev v srce francoske filozofije.

Vendar njegov novi položaj ni omilil njegove radikalnosti. V pogovoru z ameriškim političnim filozofom in aktivistom Noamom Chomskym, 1971 posnetem za nizozemsko televizijo, je jasno povedal, da je pripravljen raziti se z vsakim načelom pravice. Chomsky je trdil, da je včasih potrebno izzvati državo in se ji postaviti po robu, toda – da bi to lahko naredil – človek vsekakor potrebuje svoja lastna načela pravičnosti. Foucault pa ni popustil niti za trenutek in je vztrajal, da je cilj razrednega boja samo zmaga, in ne vzpostavitev pravičnosti. Ko se bo proletariat polastil oblasti, bo svojo moč lahko uporabil proti tistim, ki jih je krvavo in nasilno porazil – proti čemur ni imel nobenih ugovorov. Chomsky je bil zgrožen. Imel je občutek, da se pogovarja z nekom, ki ne živi v istem moralnem vesolju. Naslednje leto je lahko Foucault omenjene ideje razvil še za korak naprej, saj je raje zagovarjal "ljudsko pravico" kot pa pravni sistem ter navedel primer pokola septembra 1792, ko je drhal v eni izmed najbolj krvavih epizod francoske revolucije v Parizu pobila več kot tisoč ljudi – skupaj z duhovniki, plemstvom in vsemi, ki so jih sumili izdajstva. Jasno je bilo, da za Foucaulta glede brutalnosti ni bilo mej, ki jih ne bi smeli prekoračiti. Po njegovem bi bilo veliko bolje kot urejati te stvari na sodiščih, ljudem ponuditi informacije in javnosti dovoliti, da se maščuje in vrne milo za drago. Ko so ga potisnili v kot, je očitno užival v tem, da je šokiral ljudi. Morda je tako zadovoljil lastne seksualne potrebe po prestopanju mej.

Ukvarjal se je tudi s stvarmi, ki niso sodile k akademski odličnosti. Stanoval je namreč v osmem nadstropju, od koder je z močnim daljnogledom oprezal za mladimi fanti v stanovanjih naokoli. Toda njegova seksualna nagnjenja so bila v celoti zadovoljena šele na drugi strani Atlantika. Leta 1970 je v San Franciscu odkril seksualno svobodo v javnih kopališčih. Za razliko od skromnejših možnosti pariške scene, so mu neskončne seksualne orgije v Kaliforniji ponudile omamno svobodo, ki mu je omogočila, da je počel stvari, o katerih je lahko prej samo sanjal.

Začetek njegove knjige *Nadzor in kazen* (*Surveiller et punir*, 1975) najprej podrobno prikaže različne oblike mučenja v 18. stoletju, potem pa nadaljuje s proučevanjem načina, ki zapore razkriva kot ustanove za alternativno postopanje s telesi prestopnikov – raje jih

zapreti kot uničiti. V omenjenem pristopu je prepoznal vzorec družbenega nadzora in omejevanja. Ko je raziskoval začetke nastanka modernih zaporov, je dokazal, da je bilo to, kar je veljalo za prijaznost in človekoljubnost, zares samo maska za povečan družbeni nadzor, v čemer je odkril novo možnost za podrobno raziskovanje narave in uporabe moči v družbi. V določenem smislu je tudi na dušo gledal kot na zapor za telo (v na glavo postavljenem Platonovem razumevanju), na družbo pa kot na ječo, v katero so zaprli človeška telesa (in jih prikrajšali za njihovo dionizično naravo). Nedolžnim študentom filozofije se je morebiti večina nasilnih podrobnosti zdela nepotrebni za to, da dokaže svojo tezo. Za vse druge pa, ki so imeli enaka nagnjenja kot Foucault, je bila njegova filozofija nadvse vznemirljiva.

Leta 1970 je pristop, ki ga je imenoval arheologija in v okviru katerega je menil, da človeška govorica določa realnost, spremenil v nekaj, čemur je rekel genealogija, pojem, ki ga je prevzel od Nietzscheja. Foucaulta je zdaj bolj zanimal proces, v katerem so se ideje in pojmi spreminjali skupaj s spreminjajočo se socialno strukturo. Jasno je bilo, da ga tudi zdaj zanimajo predvsem "sistemi mišljenja" (kot lahko ugotovimo tudi iz naziva, ki ga je izbral za svojo stolico na Collège de France), razlika je bila v tem, da so bile zgodnejše arheologije še strukturalistične (matrika idej in jezika določa realnost), poznejša dela pa obravnavajo poti, kako se ideje spreminjajo hkrati z družbo, pri čemer prvi pojem porodi naslednjega. V zadnjih delih se je spet vrnil k problemu moči. Sebe je prej dojemal kot kritičnega zgodovinarja kot pa socialnega teoretika. Pokazal je, da sta moč in socialni nadzor (očiten ali prikrit) ključna za razumevanje pojavov, kot so kaznovanje, zapor in – pozneje – seksualnost. Socialni nadzor in ločevanje ljudi na "normalne" ali "nenormalne" je razumel kot obliko discipliniranja, ki ji je ostro nasprotoval.

Leta 1975, ko je poučeval na Univerzi v Berkelyju v Kaliforniji, je spet začel obiskovati javna kopališča in S & M ustanove v San Franciscu. Od sredine sedemdesetih, ko so bila v Kaliforniji vsa seksualna dejanja med partnerji, ki so vanje privolili, legalno dovoljena, se je homoseksualna skupnost v San Franciscu zelo povečala. Homoseksualni bari, klubi in celo skupnosti so rasli kot gobe po dežju. Nekatera javna kopališča so imela posebne prostore za orgije in skupinske seksualne odnose med tujci. Prav tukaj si je lahko Foucault zaradi anonimnosti svobodno privoščil celo vrsto seksualnih odnosov s tujci. Še posebej se je zanimal za sceno v usnju. Bil je

presenečen, ko je odkril kroge, ki so se predajali neobveznemu seksu in mamilom. Užival je v t. i. "deseksualizaciji užitka" in se navduševal nad fizičnimi užitki po vsem telesu, ki niso vključevali samo genitalij. Osvobojen potrebe po ukvarjanju s svoje subjektivno identiteto, je poskušal raziskati različne oblike, kako drugemu dati ali od njega dobiti seksualni užitek neposredno in neosebno, zgolj na fizični ravni. Opisal je tudi globoko izkušnjo, ki jo je z LSD doživel v Dolini smrti v Kaliforniji. Pravzaprav ga je uživanje halucinogenih mamil tako navdušilo, da je pripomnil: "Edino, s čimer lahko primerjam to izkušnjo, je seksualno občevanje s tujcem." Prav gotovo ne gre za izjavo, ki bi jo človek lahko pričakoval od profesorja s Collège de France.

Toda poleg te divje plati njegovega življenja je obstajala tudi druga. Vsa poletja po smrti očeta leta 1959 je preživel na podežlju, v družinski hiši v Le Piroirju, kjer si je v nekdanjih prostorih za služinčad uredil delovno sobo, kamor se je, kadar ni preživil časa z nečaki in nečakinjami, pobiral sadežev in pomagal materi pri zalivanju vrta, umaknil in trdo delal – navada, ki se je je vztrajno držal, dokler mu tega ni onemogočilo slabo zdravje.

Njegovo zadnje veliko delo v treh delih je bila *Zgodovina seksualnosti* (*Histoire de la sexualité*). Nobenega dvoma ni, da je šlo za študijo, ki mu je bila zelo ljuba. Prvi del je objavil že leta 1976 pod naslovom *Volja za védenjem* (*La Volonté de savoir*), drugi in tretji del pa so objavili tik pred njegovo smrtjo. V delu se je osredotočil na razumevanje etike v zgodovinskem kontekstu – kako so ljudje v prejšnjih dobah razumeli etičen pomen svojih dejanj? Medtem ko je v prvem delu obravnaval seksualnost v modernih časih, naj bi bila drugi in tretji del posvečena seksualnosti v antični Grčiji in Rimu. Tik pred smrtjo je skoraj končal tudi četrti del, vendar ta ni bil nikoli objavljen. V njem se je spet vrnil k proučevanju uporabe moči v družbi, saj je bil prepričan, da so omejitve, ki jih je ljudem predpisovala družba, tem preprečile izraziti njihovo moč, kar je povzročilo, da si je ta poiskala svoj izhod v seksualnih fantazijah. V zadnji fazi svojega dela je očitno spet dal večjo veljavo vlogi posameznika – tako v *Zgodovini seksualnosti* kot v predavanjih na Berkelyju v zadnjem letu. Obdelal je način izražanja, ki so ga razvili stoiki in kiniki, pri čemer se je namenoma posmehoval ustaljenim načinom, da bi lahko pojasnil svoje stališče.

Nekega dne v juliju 1978, ko je dodobra omamljen z opijem pred svojo hišo prečkal ulico Vangirard, ga je podrl avto. Misli je, da bo

umrl, kar je opisal kot eno najsrečnejših doživetij v svojem življenju. V stanju, ki je sicer precej običajno izkustvo za tiste, ki so se približali smrti, je občutil, da zapušča telo, kar je doživel kot nepopisen užitek. Gotovo ga je navdušila intenzivnost izkušnje, ne glede na bolečino, ki jo je izkusil – ali pa prav zaradi nje. Smrt je bila zanj očitno nekaj, česar se ni bilo treba bati. Doživetje je pravzaprav potrdilo veliko tistega, s čimer se je ukvarjal v preteklosti. Njegovo pojmovanje popolnega užitka je bilo tesno povezano s smrtjo.

Vsa sedemdeseta leta sta bila z Danielom Defertom politično zelo dejavna. Podprl je revolucijo proti šahu v Iranu in leta 1978 tja celo odpotoval. Junija 1979 se je pridružil Sartru in drugim pri pozivu, naj država ponudi večjo pomoč vietnamskim "ljudem na čolnih". Zelo močno se je zavzemal za humanitarno pomoč beguncem in za pravice disidentov, čeprav ni več čutil potrebe, da mora za vsako ceno uveljaviti svoja skrajno levičarska prepričanja. Njegov odnos se je omilil, nič več ni v vsakem predpisu ali zakonu videl zgolj oblike potlačitve ali onemogočanja.

Proti koncu sedemdesetih let se je njegovo zanimanje spet usmerilo drugam. Začel se je posvečati klasičnim filozofom – še posebej stoikom –, da bi bolje razumel človeški jaz. Zaradi tega se je celo preselil iz Bibliothèque Nationale (pritoževal se je nad počasnim prinašanjem knjig) v Bibliothèque du Saulchoir, ki so jo vodili dominikanci in v kateri je lažje prišel do zgodnjekrščanskih besedil, saj je začel prebirati dela svetega Avgušтина, Ambrozija, Jeroma in Benedikta. Proučeval je zgodnjo cerkev v luči političnega premišljevanja tistega časa in različne duhovne discipline tistega časa. Razmišljal je celo, da bi zapustil Collège de France in se preselil na deželo.

Drugi in tretji del svoje knjige *Zgodovina seksualnosti* je Foucault založniku poslal v začetku leta 1984. Takrat je vsaj že leto dni, če ne dalj, bolehal za aidsom. Potem pa se je nekega dne, star komaj 57 let, zrušil v svojem stanovanju. Takoj so ga odpeljali v bolnišnico, a bilo je prepozno. Umrl je 25. junija.

Sprva zdravniška poročila niso govorila o aidsu in namigovanja v časopisih so ostro obsodili. O aidsu so prvič spregovorili le kaki dve leti prej, in takrat je še vsaka njegova omemba pri večjem delu javnosti in medijev takoj vzbudila očitke o krivdi in božji kazni. Foucault je umrl le dva meseca pred tem, ko je smrt Rocka Hudsona končno povzročila, da so o aidsu spregovorili naravnost in brez omenjenih predsodkov. Nekateri so pozneje obžalovali, da niso izkoristili že

Foucaultove smrti in z odkrito javno debato poskušali preseči omenjenih predsodkov. Seveda pa ni znano, ali je Foucault vedel, da ima aids. Precej ljudi iz homoseksualne skupnosti je kritiziralo njegov molk.

Nobenega dvoma ni, da so se nekateri njegovi prijatelji že prej odločili za varne seksualne odnose in mu svetovali, naj sam stori enako. Toda Foucault je zavrnil njihov nasvet in tako namenoma ogrozil življenje drugih. Ne da bi se kakor koli zaščitil, se je vrnil v kopališča. Omenjene kraje so le kako leto pozneje natančno pregledali ali celo zaprli. Toda leta 1983 je bilo videti, da se je celo mislec svetovnega dometa lahko zgodilo, da ni pravilno ukrepal in se je raje igral s svojim življenjem. In z življenjem drugih. Smrt in samomor sta ga že dolgo obsedala. Morda je v obupnem zadnjem letu s tem, ko se ni zaščitil, izkusil nekaj, s čimer se je že dolgo ukvarjal v svojih pretiranih razmišljanjih. Prepustil se je, čeprav se je zavedal tveganja, in kljub tveganju hlepel ter segel po preobrazbi bolečine v erotični užitek.

In vendar obstaja tudi druga plat zgodbe o Foucaultu iz tiste jeseni 1983. Na Berkelyju je imel niz predavanj o *parrhesiji*, grškem pojmu, ki ga je mogoče bolj na široko prevesti kot svobodno izražanje v smislu odkritega in pogumnega izražanja svoje resnice. Predavanja je naslednje leto na Collège de France še razširil. Bila so njegova zadnja. S pikolovsko natančnostjo je svoje študente peljal od primera do primera rabe omenjene besede v grški literaturi in filozofiji ter pri tem kazal na odnos tovrstnega izražanja resnice do takratnega življenjskega sloga in tveganja, ki ga je odkriti govor pomenil. Potem pa se je obrnil k filozofiji kinikov, zelo obrekovani skupini filozofov, ki nikoli niso oklevali in so v javnosti, če je bilo potrebno, onanirali (Diogenes) ali celo naredili samomor (Peregrinus), da bi pokazali svoj prezir do družbenih norm in svojo odločnost za pošteno in naravno življenje. O njih v *Govorici in resnici* pravi takole:

Visoka vrednost, ki so jo kiniki pripisovali načinu, kako posameznik živi, ne pomeni, da so zanemarjali teoretično filozofijo, kaže njihovo razumevanje, da je način posameznikovega življenja osnova njegovega ali njenega odnosa do resnice – kot smo videli, je podobno veljalo tudi za sokratsko tradicijo. Vendar so iz sokratske drže spoznali, da morajo za razglašanje svojih resnic privzeti za vsakogar sprejemljiv način, zato mora biti njihovo poučevanje neposreden, javen, viden, poseben, izživajoč in včasih celo škandalozen način življenja. Kiniki so poučevali s pomočjo primerov in z njimi povezanih razlag. Želeli so, da bi bilo njihovo življenje izraz bistvenih resnic, ki bi služile kot napotek ali primer za druge. V vztrajanju kinikov pri filozofiji kot načinu življenja

ni nič takega, kar bi bilo tuje grški filozofiji ... odnos kinikov v temelju predstavlja le skrajni primer grškega razumevanja ustreznega odnosa med posameznikovim načinom življenja in njegovim poznavanjem resnice. Pojmovanje kinikov, da posameznik ni nič drugega kot njegov odnos do resnice in da se ta odnos jasno izraža v njegovem načinu življenja – to je popolnoma grško.

In morda je prav v akademski predavalnici, z vso pozornostjo do podrobnosti, ki ga je odlikovala kot akademika najvišjega razreda, mogoče najti odgovor na vprašanje, zakaj je raziskoval svojo lastno *parrhesia* v plesu smrti, ki je potekal v javnih kopališčih. Je vse načrtno tvegalo samo zato, da bi lastno resnico, ki jo je pogumno izražal, tudi polno zaživel?

Ko poskušamo Foucaultovo ravnanje razumeti v odnosu do njegovega dela, se nam postavlja temeljno vprašanje: je sledil modi ali pa je postavljalo nov trend? Je s tem, ko si je obril glavo in se pojavil na barikadah v Vincennesu, resnično izražal novo prepričanje ali je le sledil modnim tokovom in novemu gibanju ter se s tem poskušal prikopati do novega občinstva? Ga je v zadnjem desetletju življenja zapeljal splošni trend homoseksualne scene v Kaliforniji ali pa je deloval iz osebnega prepričanja in kot posameznik? Odgovori na ta vprašanja so ključni tudi za razumevanje njegove filozofije. Kalifornija mu je morda dovolila in omogočila, da se je odločal in deloval tako, kot je lahko samo upal v (bukvalno) zaostalem okolju podeželskega Poitiersa.

Toda, ali naj njegova dejanja sodimo samo na ozadju kulture javnih kopališč? Ali pa morajo posamezniki za svoja dejanja odgovarjati v absolutnem smislu? Tu ni šlo samo za primer, podoben tistemu, zaradi katerega je Hegel kritiziral Kanta, ampak za nekaj več, kar se je kazalo tudi v Foucaultovem delu, s katerim je – ob koncu svojega življenja – raziskoval možnosti posameznika, da se postavi na noge in kljubuje normam svoje kulture. Je samo ubogal ukaze, ki so zaznamovali takratno kulturo, ali pa je veliko, smrtno nevarno kljubovalno držo oblikoval v duhu najplemenitejše tradicije kinikov? Morda zahtevamo preveč, ko od življenjske zgodbe posameznega človeka pričakujemo enostranski odgovor.

Za sabo ni pustil uradne oporoke, toda v kratkem sporočilu je stanovanje zapustil Defertu ter zahteval, da po njegovi smrti ne smejo objaviti nič več njegovega. Pravzaprav je poskrbel, da je bila večina njegovih zapisov in beležk pravočasno odstranjena. Od vsega, skupaj

z neznanimi žalostnimi pričevanji, ki jih je pustil za sabo v javnih kopališčih v San Franciscu, je Defertu uspelo odkriti samo to, da je bil izredno darežljiv do dominikancev, ki so skrbeli za Bibliothèque du Saulchoir, v kateri je študiral zadnja leta pred smrtjo. Že na prvi pogled knjižnica jasno izraža meniško preprostost. Po njegovi smrti pa so v knjižnici prevzeli tudi skrb za njegov arhiv. Kot razkriva že biografija Davida Maceyja *Življenje Michela Foucaulta*, je bi Foucault človek z mnogimi obrazi.

Tudi če je gojil kaka nagnjenja do asketskega meniškega življenja, ni nobenega dvoma, da so ga vedno močno očarali smrt, samomor in tveganje. Ko je nekoč, v zadnjem letu življenja, razpravljaj o nevarnosti aidsa, je rekel: "Poleg tega, kaj je lepšega kot to, da človek umre zaradi ljubezni do fantov?"

Prevedel Iztok Osojnik